

TÓTH MIKLÓS BÁLINT

A kritikai fogyatékoságtudomány hatalomfelfogásáról

A 2019-es Fogyatékoságtudományi Konferencia központi kérdését a hatalom problémája adta. A témaválasztás egyértelműen arra utal, hogy a fogyatékoságtudomány és különösen a kritikai fogyatékoságtudomány határozott összefüggést vél felfedezni a fogyatékoság és a hatalom jelensége közt. Ezen elgondolásból logikusan következnek a reláció politikaelméleti vizsgálatának szükségessége.

A tanulmány első részében a kritikai társadalomtudományokra nagy hatást gyakorló francia gondolkodó, Michel Foucault hatalomról alkotott nézeteit mutatom be. Ezt követően a kritikai fogyatékoságtudomány hatalomfelfogását veszem górcső alá, végül pedig ezen hatalomközponitű megközelítésben inherens módon rejlő három ellentmondásra térek ki.

Kulcsszavak: hatalom, kritikai fogyatékoságtudomány, Michel Foucault

1. A KRITIKAI FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY HATALOMFELFOGÁSÁRÓL*

(* Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.)

A (kritikai) fogyatékoságtudomány mint önálló, saját logikával és a többi tudományágétól eltérő vizsgálódási fókusszal bíró diszciplína növekvő ismertsége és beágyazottsága dacára még manapság is a magyar akadémiai szféra kevésbé szem előtt lévő területei közé tartozik. A legtöbb újonnan megjelenő és tudományos elfogadottságra számot tartó tudományterülethez hasonlóan a fogyatékoságtudomány öndefiníciós és önmegjelenítési törekvéseinek is fontos terepet jelentenek az évente megrendezendő fogyatékoságtudományi konferenciák.

A 2019-es esemény központi témáját a hatalom kérdése képezte, amely első látásra-hallásra ebben a kontextusban kétségkívül meglepő vagy legalábbis ritkán felvetődő szempontnak tűnik, éppen ezért szükségesnek látszik alátámasztani a fogyatékoság és a hatalom közti összefüggést. A konferenciafelhívásban a következő indokolással találkozhatunk: „A fogyatékoságtudomány a fogyatékoságot sokkal inkább társadalmi elutasításként, elnyomásként, semmint személyes meg nem felelésként definiálja. (...) Alapvető feladatának tekinti, hogy behatóan tanulmányozza a hatalom jelenléteinek, jelenségeinek a mindennapi életet átható, s egyben abban gyökerező formáit.”

A fenti meghatározás a fogyatékoslélet jól érzékelhetően politikai térbe helyezi, hiszen a jelenség kereteit megszabó tényezők között hangsúlyosan jeleníti meg a hatalmi dimenziót. Sőt ennél többet állít: elgondolása szerint a fogyatékoság

alapvetően egy társadalmi-politikai konstrukció, amely csak az aszimmetrikus hatalmi viszonyok egy speciális formájaként értelmezhető.

A definíció egyértelműen politikai karaktere felveti a fogyatékoságtudomány és a politikatudomány közti kapcsolódások létjogosultságát, ugyanis a koncepcióban foglalt fogyatékoságtudomány fogalom hatalmi átitatottsága megköveteli a politikai aspektus beható elemzését. Írásomban éppen ezért a fogyatékoságtudomány és kiváltképp a kritikai fogyatékoságtudomány hatalomfelfogását vizsgálom politikaelméleti perspektívából. A tanulmány első részében a kritikai társadalomtudományokra nagy hatást gyakorló francia gondolkodó, Michel Foucault hatalomról alkotott nézeteit ismertetem. A következő fejezetben a kritikai fogyatékoságtudomány hatalommal kapcsolatos álláspontját elemzem, legvégül pedig röviden kitérek a bemutatandó hatalomfelfogás néhány, kevésbé szem előtt lévő következményére, amelyek a kritikai társadalomtudományok közös teoretikus alapvetéseiből adódóan minden bizonyosan a kritikai fogyatékoságtudományon túlmutató relevanciával bírnak.

2. FOUCAULT HATALOMELMÉLETE

Noha Foucault életművében tagadhatatlanul központi helyet tölt be a hatalom problémája, mégsem olyan egyszerű megfogalmazni, hogy pontosan miben is áll a foucault-i hatalomelmélet lényege. Ennek fő oka, hogy a jól kifejtett filozófiai okfejtések helyett a szerző sokkal inkább egy-egy konkrét területet fókuszba állítva értelmezi a hatalmi viszonyok mindenhol érzékelhető jelenlétét. Ebből következik, hogy a boldonság (Foucault, 2004), a börtön (1990) vagy éppen a szexualitás (2001, 2014, 2019) kapcsán levont tanulságok egy dinamikus formálódó gondolatmenet egy-egy állomásai. Ahogy Kiss Balázs (1994) fogalmaz: *„Nem az történik tehát, hogy előbb megvan az alapelmélet, melynek az adatolását, illusztrálását végzik el utóbb az egyes empirikusabb könyvek, hanem minden egyes könyv, mely megírásakor egy bizonyos elméleti hipotézis adatolásaként fogható fel, utóbb átértelmeződik, és részévé válik egy újabb, szélesebb paradigmának”* (p. 43).

Ez nem jelenti azt, hogy a foucault-i hatalomfelfogásnak ne lennének jól megfogható, a műveiben vissza-visszatérően megjelenő sarokpontjai. Az egyes esetek jellemzőinek megértése nem önmagában fontos, hanem mert az itt felfedezhető uralmi technikák *„a hatalom egyéb eljárásainak általánosabb területén nyerik el specifikusságukat”* (Foucault, 1990, pp. 34). Ezen, stabilan meglévő elképzelések közé tartozik a hatalomnak mint önálló entitásként való tételezése. Foucault állítása szerint az egy-egy individuumhoz kötődő hatalom elgondolása az emberi viszonyok felszínes vizsgálatán nyugszik. Annak érdekében, hogy megértsük az emberi életben játszott szerepét, a társadalmi dimenzióra kell fordítanunk a figyelmünket, ugyanis a hatalmi struktúrák az egyéni szinttől gyakorlatilag függetlenül szabják meg a közösségi együttélés feltételeit. Ez teremti meg annak lehetőségét, hogy a tudomány embere a társadalom működését elemezve leváltsza a hatalmi szempontot az egyéb tényezőktől.

Ahogy a megannyi vizsgált terület is mutatja, Foucault szerint a hatalom gyakorlatilag behalózza, átszövi a közösségi létezés szinte minden szeletét. Árnason (2018) találó felsorolásával élve *„horizontális, diffúz, dinamikus, aktív és teremtő”* (p. 32). Hatása egyértelműen felfedezhető a valláson, kultúrán, a tudományon,

a gazdasági intézményeken, a tömegközlekedést megszabó mechanizmusokon, az egészségügyi és oktatási rendszerünkön, a szociális szférán és kiváltképp a társadalmi tagolódáson. Ennek megfelelően a hatalom nyomot hagy az egyházon, az egyetemen, a gyárak felépítésén, a kórházon (ennek látványos bizonyítéka a pszichiátriai osztályok működése) és az iskolán.

Joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogy miként lehetséges, hogy a társadalmi folyamatokban játszott szerepe dacára az átlagember a mindennapjaiban mégsem érzékeli a léte minden mozzanatát irányító hatalom jelenlétét. Foucault erre azt a választ adja, hogy a hatalom működés módja a történelem különböző periódusaiban más és más képet mutat. Míg például a középkorban az igazságszolgáltatás kifejezetten az erődemonstrálás nyers útját választotta, addig a modernitásban sokkal inkább a rejtett, ám nem kevésbé hatékony felügyelő-kontrolláló jelleget kezdett ölteni.

Az elmúlt évszázadokban lezajlott változások könnyen azt a képzetet kelthetik az emberekben, hogy a korábbi leplezetlen hatalmi működés helyét mostanra valamiféle korlátok közé szorított, pacifikált társadalomszervezési mód vette át, amely a humánus álarc mögé bújva egy barátságos és súrlódásmentes világ eljövételét ígéri. Foucault azonban a minden pillanatban érzékelhető ellenőrzés visszaszorulásában talán még nagyobb veszélyt lát, ugyanis az emberarcúság könnyen azt a benyomást keltheti az elnyomott társadalmi rétegekben, hogy a fennálló viszonyrendszer az ő érdeküket szolgálja, s elhomályosíthatja előttük kirekesztettségük tényét. A modern időkben tehát a hatalom megtalálta annak módját, hogy a tömegek a mindennapjaikat megszabó struktúrákat ne a szabadságuk korlátozásaként éljék meg, sőt egyenesen úgy tekintsenek rájuk, mint amelyek kifejezetten azt a célt szolgálják, hogy a korábbi évszázadokkal ellentétben a hatalomból kizártak is alakíthassák a politika világát.

Ezen folyamat kiteljesedése a biohatalom módszereinek tökéletesítése, amely a test uralásának rendszerszerű megvalósításában nyilvánul meg. Ennek alapját azon dichotóm felosztások jelentik, amelyek a maguk tudományosnak látszó, ám az embert tárgyiasító módján a társadalmat örültekre és épelméjűekre, egészségesekre és betegekre, vagy éppen bűnözőkre és ártatlanokra tagolják (Tremain, 2006).

Foucault továbbviszi a gondolatmenetet, és az intézményi szintet elhagyva az eltérő természetű interperszonális kapcsolatok mélyén is felfedezni véli a hatalom jelenlétét. Kiváltképp gyanúsak azok a relációk – a szeretet, a tisztelet, a bizalom vagy a jó szándék –, amelyek középpontjában önjellemzésük szerint tisztán a másik fél érdeke áll. Ezzel szemben a foucault-i felfogás állítja, hogy ezek voltaképp elkendőzik a másikon való uralkodásra irányuló szándékot, és ekképpen gátolják az adott egyén kiteljesedését.

Érdemes felfigyelni arra, hogy ezen koncepcióban milyen szoros összefüggés áll fenn hatalom és szabadság közt (Balázs, 2003). Foucault elgondolása szerint a minél nagyobb egyéni és társadalmi szabadság elérése csak a hatalom fokozatos kiterjesztésével valósítható meg, s ugyanez fordítva: az elnyomott a hatalomból való kizártságából adódóan nem élheti meg a szabad lét nyújtotta önrendelkezés élményét.

Ezen felfogásból azonban nemcsak a korlátok megszabása és a mozgástér körülhatárolása emelendő ki, hanem hangsúlyos eleme a hatalom teremtő jellege is (Mills, 2003). Ebből következően elengedhetetlen, sőt elsődleges szerepet játszik

a társadalmi folyamatok időről időre változó feltételrendszerének alakulásában is. Ez a vonása sajátos kettős helyzetet teremt: a politikai aktorok a hatalmi tér formálásán túl egyben tárgyai is a dinamikusan módosuló struktúráknak.

A társadalmi életet hálózatszerűen átfogó aszimmetrikus viszonyok rendszere nem érthető meg a diskurzus beható vizsgálata nélkül. A tágan értelmezett nyelv – vagyis amely magában foglal az alkalmazott szókészlettel kezdve az elfogadott érintkezési formákon keresztül egészen a bevett viselkedésmintáig mindent – rendkívül erős hatással bír arra, hogy miként gondolkodunk a minket körülvevő világról, azaz a hatalmi struktúrák szabdalta térben elfoglalt helyünkről.

A fentiekben vázolt koncepció logikus módon a hagyományos tudományfelfogástól eltérő magatartást követel meg a kutatóktól, és még inkább a társadalmi jelenségek kutatóitól. A klasszikus tudománykoncepció tisztán feltáró-leíró karaktere ugyanis ezen gondolati keretben egyet jelent az érvényben lévő hatalmi status quo fenntartásával, hiszen a tudomány által kizárólagosan legitimnek tekintett világkép szintén a társadalom gondolkodási szerkezetét meghatározó hatalmi struktúrák alkotása.

Ebből adódik, hogy a kutatónak a vizsgált tárgy megértésére irányuló szándéka csak abban az esetben lehet sikeres, ha benne is tudatosul, hogy a tudományos tevékenység – minden más társadalmi folyamathoz hasonlóan – szükségképpen politikai térben zajlik. Ennek következménye, hogy a kutatói munka kikerülhetetlenül politikai cselekvést is jelent. Mivel a valóság megismerése előfeltételezi a domináns hatalmi szerkezet megtörését, nem lehetséges átfogó képet alkotni a világ vizsgálandó szeletéről addig, ameddig az uralkodó struktúrák rögzítik az adott pillanatban érvényes intellektuális szférát.

Láthatjuk, hogy a foucault-i tudósideál jelentősen eltér a szellem emberéről alkotott tradicionális képtől. Számára a szerepével tisztában lévő kutató az elmélyedés-megfigyelés-értelmezés hagyományos beállítódása helyett egy aktivizmusra épülő magatartásmintát vall magáénak, amelyben ennek megfelelően a megértés feladata kiegészül a társadalmi struktúra megváltoztatására irányuló törekvéssel. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ezen vonása számos belső feszültség eredője.

3. A KRITIKAI FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY HATALOMFELFOGÁSA

A foucault-i hatalomelmélet az elmúlt évtizedekben óriási hatást fejtett ki a társadalomtudományok berkein belül. Az általa vallott elvek megalapozták egy új tudományos megközelítés elméleti kereteit. A kritikai tudományok különböző ágai a társadalmi élet számos területére adaptálták a hatalmi szempontot előtérbe helyező teoretikus felfogást. Hatását felfedezhetjük egyes neomarxista, feminista és kolonialista irányzatokon is. A kritikai fogyatékoságtudomány hatalomról alkotott nézetei határozottan rokoníthatóak az imént említett tudományos szemléletmódok felfogásával.

A fogyatékoságtudomány és kiváltképp a kritikai fogyatékoságtudomány hatalomelméleti koncepciójának megértéséhez akkor kerülhetünk közelebb, ha vizsgálódásunkat az általa alkalmazott fogyatékoságfogalom tanulmányozásával kezdjük. Ez már csak azért is elengedhetetlen, mert a közkeletű vélekedéssel szemben

a fogyatékossgot nem fizikai, érzékszervi, kognitív vagy mentális egészségkárosodásból eredő helyzetként definiálja, hanem „*társadalmi, relációs, politikai és kulturális entitásként*” (Goodley, 2019, pp. XXI). Állítja, hogy az általánosan elfogadott fogyatékossgkép az objektív testi-értelmi sajátosságok helyett valójában a társadalmi-politikai térben végbemenő folyamatok eredménye.

A kritikai fogyatékossgtudomány szerint a politika világának mozgatórugója alapvetően a hatalmi szempont. Ezen elv mentén formálódik a társadalmi realitás és a róla alkotott gondolkodásmód. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy az érvényben lévő fogyatékossgfogalom szintén a hatalmi struktúra függvénye. Ez határozza meg azt a társadalmilag elfogadott, vagyis nem magától értetődő határt, amely normalitás és abnormalitás közt található. Ahogy Davis (2006) fogalmaz: „*A »problémát« nem a fogyatékkal élő emberek jelentik; a probléma az, ahogy a normalitás megkonstruálódik annak érdekében, hogy megalkossa a fogyatékos ember »problémáját«*” (p. 3).

Ezen distinkció adja az alapját annak a fogalmi keretnek, amelyből logikusan következik az épségizmus (*ableism*) jelensége. Az épségizmus többé-kevésbé analóg az olyan rendszerszerű ideológiai előítéletekkel és elnyomásokkal, mint például a szexizmus vagy a rasszizmus (Scuro, 2017). Ezekkel rokon módon a kifejezés egy olyan strukturálisan meghatározott különbségtételt vezet be a társadalmi létbe, amely az épséget szembeállítja az ép/ség/telenséggel (Goodley, 2019), s az előbbit magasabb rendű létezőmódnak tételezve leértékeli a nem épként elkönyvelt létformát.

A foucault-i biohatalom különös jelentőséggel bír a fogyatékossg tekintetében, ugyanis ez esetben a test uralásának problémája szinte magától értetődően vetődik fel. A sokáig egyeduralkodó és még manapság is befolyásos medikális vagy orvosi modell (Goodley, 2019) középpontjában a fogyatékos ember fizikai vagy mentális károsodása áll, amelyet a tudományosság szigorúan megszabott módszereivel kíván kezelni, tehát a szó szoros értelmében orvosolni. Ezen folyamat igazi értelme a hatalom normalizáló igényeinek kiszolgálása és ezzel összhangban a deviánsnak bélyegzett egyének testi-mentális hiányosságainak kiküszöbölése. A kritikai fogyatékossgtudomány azért bírálja ezt a megközelítést, mert állítása szerint a medikális felfogás tárgyiiasítja, ezáltal dehumanizálja a fogyatékos személyt.

A biohatalom teremtette norma a mindennapokban a normális és az abnormalisnak titulált csoportok térbeli szétválasztására is törekszik. Az egészségügyön túl jól megfogható ez a jelenség az oktatásban is. A speciális fejlesztést biztosító intézmények lényege eszerint abban rejlik, hogy a fogyatékosnak tartott gyermekeket a domináns társadalmi csoportoktól elkülönítsék, tehát a szegregáció a fennhangon hirdetett nemes elvekkel ellentétben azon, előnyös helyzetben lévő rétegek érdekeit szolgálja, amelyek ezzel garantálják a fogyatékkal élők további elnyomását (Charlton, 2006).

A kritikai fogyatékossgtudomány kiemelt figyelmet fordít az érvényben lévő diskurzus beható vizsgálatára, hiszen meggyőződése, hogy a hatalmi szempontrendszer a nyelvi dimenziót is minden ízében áthatja. Jan Grue (2015) meghatározása szerint a kritikai diskurzuselemzés részben kétféle nyelvhasználati mód közti feszültség tudatosításáról és értelmezéséről szól: az első a józan észre hivatkozó, medikalizáló, mélyen konzervatív forma, a másik pedig a kritikai, mindent megkérdőjelező, feltételes mód (Grue, 2015).

Az alkalmazott nyelv nem csak azért bír jelentőséggel, mert a többségi társadalom által a fogyatékkal élőkre használt kifejezések megszabják ezen személyek közösségen belüli státuszát. Nem kevésbé fontos, hogy maguk a fogyatékkal élők is hozzájárulnak alárendelt pozíciójuk fenntartásához azzal, hogy a forgalomban lévő dehumanizáló szavak révén értelmezik önnön helyzetüket. A marxi eredetű hamis tudat fogalma kulcsfontosságú a fogyatékkal élőket érő elnyomás megértéséhez (Charlton, 2006), hiszen a legitimnek tekintett szókinccs szabta keretrendszerben a fogyatékosként megjelölt emberek a társadalmi-politikai térben betöltött, illetve betölthető szerepükkel kapcsolatban is fals képpel rendelkeznek.

A fenti világlátásból voltaképpen logikusan következik a kritikai fogyatékossgtudomány aktivista tudományfelfogása. Ezen diszciplína képviselői tudatosan vállalják, hogy a fogyatékossg mint vizsgálendő jelenség tanulmányozásához elengedhetetlen a fogalmat átszövő hatalmi háló megszakítása. Ez a feladat elsősorban nyelvi természetű: (A fogyatékossgtudomány) „*célja olyan fogalmi rendszer kidolgozása, amelynek a segítségével lehetővé válik a társadalmi folyamatok, hatalmi dinamikák és kulturális jelentések elemzése, progresszív társadalmi változás elérése: inkluzivitás, esélyegyenlőség, emancipáció, hozzáférhetőség. Egyéni szinten pedig célja az önrendelkezés, önérvényesítés, önmegvalósítás, érdekérvényesítés, empowerment és jóllét*” (Könczei et al., 2017, pp. 31).

Mint látható, a mindennapokat meghatározó aszimmetrikus viszonyrendszer megtörése nemcsak a tudomány embere szempontjából nélkülözhetetlen, hanem hatásos ellenszerként szolgál a fogyatékkal élők kirekesztése ellen is. Tekintettel arra, hogy ez a tevékenység hatalmi erők ellenében zajlik, önmaga is szükségszerűen hatalmi jelleggel bír. Ennek remek példája a fogyatékossgtudományban gyakran használt *empowerment* kifejezés is; a hatalommal való felruházás gondolatánál aligha találhatunk tisztábban politikai elképzelést.

4. HÁROM PROBLEMATIKUS PONT

Ahogy az előzőekben láthattuk, Michel Foucault nagyhatású hatalomkoncepciója szerint a hatalmi szempont rendkívül nagy, szinte minden mást megelőző szerepet játszik a társadalmi folyamatok formálásában. Az aszimmetrikus viszonyrendszer rejtett, de a társas kapcsolatokban mindenütt kitüremkedő meglétének feltételezése természetsszerűleg adja a különböző tudományterületek művelőinek a feladatot, hogy a társadalom újabb és újabb szegmenseiben véljék felfedezni a hatalmi dimenzió mélyben megbújó jelenlétét.

A fenti gondolatnak a fogyatékossg kérdésre való adaptálása megteremtette a kereteit egy, a fogyatékoslét és a hatalom közti összefüggést centrálisnak gondoló tudományos irányzatnak. A kritikai fogyatékossgtudomány hatalomelméletének ismertetése után azonban érdemes röviden kitérni arra, hogy a foucault-i felfogásban rejlő belső feszültségek miképpen élnek tovább ezen diszciplína hatalomkoncepciójában, és hogyan feszegetik a vázolt érvelés konzisztenciáját. Zárásképpen három olyan problémát emelik ki, amelyek az egyébként kétségtelenül impozáns gondolatmenetet nehezen feloldható ellentmondásokkal terhelik meg:

A hatalom ördögi köre. Legyen szó kutatóról vagy laikusról, amennyiben az ember gondolkodása fundamentumává teszi a foucault-i elgondolást, akkor nemigen

tehet mást, minthogy minimum gyanúval fogadja azokat a jóindulatot és jó szándékot sugalló gesztusokat, amelyekkel a mindennapok során találkozunk. A fogyatékkal élők élethelyzetét tekintve ez a beállítódás elsősorban azon, személyes és szakmai-intézményi szinten meglévő kapcsolatoknál merül fel, amelyek a fogyatékosok jelensége köré szerveződnek.

Ennek eklatáns példája a speciális fejlesztést nyújtó intézmények világát érő bírálatok. A kritikai fogyatékoságtudomány a szegregált keretek között működő, rendszerint bentlakásos oktatási és szociális intézetekben azt a hatalom által teremtett életteret látja, amely az emberség és a tudomány kettős álarca mögé bújva elzárja a társadalom azon tagjait, akiket a többség a normalitás és az abnormalitás közötti, önkényesen kreált határvonalra hivatkozva kirekeszt a mindennapokból. Az ígéret – miszerint a humánnummal vegyített szaktudás hozzájárul a fogyatékkal élők integrációjához – csupán egy alaposan megideologizált narratíva, amely egyszerre szolgálja a fogyatékosokkal találkozni nem kívánó tömegek érdekét, illetve a családot is, amely abba a megnyugtató illúzióba ringatja magát, hogy ily módon az érintett fogyatékkal élő személy a lehető legjobb ellátásban részesül.

Ez az elgondolás azért hordoz magában komoly veszélyeket, mert a mindenhol hatalmi viszonyokat sejtő attitűd logikájából fakadóan nincs olyan tényező, amely meggyőzően cáfolni tudná a felfogás ellenkezőjét. Ahogy Balázs Zoltán (2003) fogalmaz, „*ha a hatalomnak nincsen fogalmi korlátja, (...), akkor nincsen gyakorlati-tapasztalati korlátja sem*” (p. 139). Ennek megfelelően a fogyatékosok jelensége mögött feltételezeten meglévő hatalmi dimenzió totalizálása megszünteti önmaga cáfolatának lehetőségét.

Ezen megközelítés talán kevésbé szem előtt lévő, de legalább annyira fontos következménye, hogy az elnyomás hipotetikus elszenvédője maga is az elképzelés foglyává válik, hiszen amennyiben azt gondolja, hogy helyzete nem az uralmi konstelláció függvénye, akkor erre a konklúzióra logikusan nem autonóm eszmefuttatás nyomán jutott, hanem felfogása az uralkodó hatalmi viszonyrendszer derivátuma. Így akadályozza az alárendelt pozíció abszolút lebontásának elve végeredményben az egyén szabadságát.

A tartalmas viták beszűkülése. A mindenütt megtalálható hatalom képe jelentős hatást gyakorol a lefolytatandó diskurzusok minőségére. Roger Scruton (2016) jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a foucault-i megközelítés eredményeképpen nem az számít, hogy mit mondasz, hanem hogy te mondasz (Scruton, 2016). Ennek megfelelően a komplex társadalmi problémák megvitatása és a rendkívül összetett egyéni élethelyzetek kölcsönös megértése helyett egyre inkább arra fordul a figyelem, hogy a velünk szemben álló mondanivalóját vajon miféle hatalmi szempontok indokolják.

A fogyatékoságtudomány esetében ez azt jelenti, hogy a fogyatékoslét mibenlétét feltárni szándékozó diskusziók fókusza egyre inkább afelé tolódik, hogy az adott megszólaló a fogyatékosfogalmat implikáló társadalmi feltételrendszer kedvezményezettje vagy elszenvédője. Az érdemi vitát mint az eszmék kicserélésének klasszikus útját fokozatosan felváltja az érvelésekből kiolvasható pozíció feltárással való foglalatosság.

A diskurzusok lassanként átalakuló természetével kapcsolatos folyamat a mindennapok világát és a tudományos szférát egyaránt érinti, hiszen a foucault-i elgondolásban a látszólag különböző célt szolgáló regiszterek szerkezetét ugyanazon

hatalomközpontú logika formálja. Ennek következménye, hogy ha nyelvezetükben nem is, ám struktúrájukban a társadalmi párbeszéd és a szakmai diszkussziók feltétlenül hasonlulni fognak egymáshoz.

A tudós politikussá lesz. A foucault-i koncepcióból eredő elképzelések a tudomány területén hatványozottan fejtik ki hatásukat. A korábbiakban már kifejtettük, hogy a hatalmi aspektus előtérbe kerülése öndefiníciójának újrafogalmazására készíti a tudomány képviselőjét, ezzel együtt pedig a hagyományos megértő-leíró magatartás helyett egy aktivista jellegű megközelítés kezd dominálni. Az első pontban a hatalom ördögi köreként aposztrofált jelenség a tudomány világában azzal a sajátos következménnyel jár, hogy az utóbbi funkció egyre inkább kiszorítja a megismerésnek tudományos tevékenységtől elszakíthatatlan, sőt központi elemét. Ez végül oda vezet, hogy a kutató és a politikai szereplő céljai és tennivalói megegyeznek, azaz a két pozíció a mindennapokban megkülönböztethetetlené válik.

A fenti minta – megannyi kritikai tudományághoz hasonlóan – a fogyatékoságtudomány ezen irányzatánál is magában hordozza azt a nem feltétlenül tudatosodó veszélyt, miszerint a fogyatékoság tagadhatatlanul vizsgálatra érdemes fenoménja nem a kutatás tárgya lesz, hanem az az önbeteljesítő politikai konstrukció, amely a hatalmi szempont túlhangsúlyozásával valóban létrehoz egy korábban nem létező politikai mezőt.

Az immár végretekintő átpolitizálódott tudósi szerepfelfogás úttörő szerepet szán a szellem emberének a fennálló hatalmi viszonyrendszer lebontásában és különösen a fent részletezett nyelvi folyamatok elősegítésében. Legyen szó társadalmi vagy szakmai diskurzusokról, a kutató elsődleges feladatává egyre inkább az válik, hogy kimutassa és lebontsa a szavaink mélyén feltételezetten megbújó hatalmi struktúrákat. Küldetése azonban nem merül ki ennyiben, hiszen a tátongó fogalmi-politikai tér betöltése, azaz a nyelvalkotás tennivalója egyre sürgetőbb lesz. Ezen a ponton válik világossá, hogy a tudósi szerep nem merülhet ki a domináns diskurzussal való leszámolásban, hanem a hatalmi szempont prioritizálásával elkerülhetően belesodródik az uralmi viszonyokat átszabó politikai pozíciójába.

5. KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban a kritikai fogyatékoságtudomány diszciplínájának hatalomfelfogását vizsgáltam. Először a nagyhatású francia gondolkodó, Michel Foucault hatalommal kapcsolatos nézeteit ismertettem, ezután tértem rá a tudományág hatalomelméletének elemzésére. Ezt követően három olyan problémát érintettem, amelyek inherens módon feszítik belülről ezen hatalomkoncepció koherenciáját.

A foucault-i gondolkóasmód jegyeit magán viselő kritikai fogyatékoságtudomány nagy erénye, hogy olyan, speciális élethelyzetben lévő társadalmi csoportok problémáira irányítja rá a figyelmet, amelyek eddig kívül estek a tudomány fókuszán. Abszolút jogos a felvetés, miszerint a fogyatékoság jelensége nem független a társadalmi kontextustól, ebből adódóan a társadalomkutató szakmai diskurzusban való részvétele nemcsak alátámasztható, hanem támogatandó is.

Mindazonáltal a többi kritikai tudományághoz hasonlóan a kritikai fogyatékoságtudomány képviselőinek is érdemes számolniuk azzal a gyakorta nem tudatosodó kockázattal, hogy a foucault-i felfogás középpontjában álló totalizált hatalomkép

elfogadásával maguk is a hatalmi logika vonzásterébe kerülnek. A mindent átható uralmi viszonyrendszer elleni küzdelembe való bekapcsolódás szükségszerűen maga után vonja az érvelésen alapuló diszkusszió visszaszorulását, ezzel egyetemben lassanként maga a tudós is politikai aktorrá válik. A hatalmi struktúrák ellen vívott harc végeredményben oda vezet, hogy a megtartandó előadások és a megírandó tanulmányok mint a tudomány világának klasszikus elemei politikai eszközökként kezdenek el funkcionálni.

Ennél is súlyosabb probléma, hogy az így létrejövő politikai mezőben még a valós intellektuális értékkel bíró munkák sem kerülhetik el, hogy a szembenálló felek politikai szempontból tekintsenek rájuk. Ez azért különösen sajnálatos, mert – ahogy a korábbiakban már szó volt róla – a fogyatékoslét természetének megértése olyan kulcsfontosságú kutatói tennivaló, amelynek elvégzése érdekében kifejezetten nagy szükség lenne a társadalomtudományi eszköztár és szemléletmód alkalmazására.

Irodalom

- Árnason, G. (2018). *Foucault and the human subject of science*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-02813-8>
- Balázs Z. (2003). *A politikai közösség*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Charlton, J. I. (2006). The Dimensions of Disability Oppression. In Davis L. J. (ed), *The Disability Studies Reader* (pp. 3–16). New York, London: Routledge.
- Davis, L. J. (2006). Constructing Normalcy: The Bell Curve, the Novel, and the Invention of the Disabled Body in the Nineteenth Century. In Davis L. J. (ed), *The Disability Studies Reader* (pp. 3–16). New York, London: Routledge.
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Foucault, M. (2001). *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Foucault, M. (2004). *A bolondság története*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Foucault, M. (2014). *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Foucault, M. (2019). *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Goodley, D. (2019). *Fogyatékoságtudomány. Interdiszciplináris bevezető*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Grue, J. (2015). *Disability and Discourse Analysis*. Farnham: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315577302>
- Kiss B. (1994). Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 3(1), 43–68.
- Könczei Gy. et al. (2017). *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Kutatási zárótanulmány*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203380437>
- Scruton, R. (2017). *Fools, Frauds and Firebrands. Thinkers of the New Left*. London: Bloomsbury Publishing.
- Scuro, J. (2017). *Addressing Ableism. Philosophical Questions via Disability Studies*. London: Lexington Books.
- Tremain, S. (2006). On the Government of Disability. Foucault, Power, and the Subject of Impairment. In Lennard J. Davis (ed), *The Disability Studies Reader* (pp. 3–16). New York, London: Routledge.